

FOLKLÓRGYŰJTŐ MARATON SZIBÉRIÁBAN

175 évvel ezelőtt, 1844 novemberében Reguly Antal megérkezett Berjozovba. Ekkor már több mint egy éve tartózkodott Nyugat-Szibériában. Bejárta a manysik, azaz a vogulok által lakott vidékeket, megtanulta nyelvüket, és gazdag népköltészeti anyagot gyűjtött. Szeptembertől már a hanti, más néven osztják szavakat ízelegte. Berjozovban jó szerencséje összehozta egy hanti öregemberrel, akitől a következő hat hétben összesen 17 102 sornyi folklór szöveget jegyzett fel.

Ez a Guinness rekordok sorába illő, csodálatra méltó teljesítmény sokféle körülmény szerencsés együttállásának köszönhető. A fiatal magyar utazó érdeklődése, munkabírása és tapasztalata találkozott egy idős hanti énekmondó abbeli igényével, hogy tudása ne tűnjék el nyomtalanul a földről akkor, amikor ő elhagyja ezt az árnyékvilágot. Vegyük sorra ezeket a tényezőket.

Két kivételes tehetségű ember

Reguly Antalt különösen érdekelték az epikus hagyományok. Északi utazása elején, 1839-ben egy olyan Finnországra érkezett, mely a Kalevala lázában égett. Elias Lönnrot eposzának első kiadása 1835-ben jelent meg, zajos sikert és nemzetközi elismerést hozva ennek a szinte ismeretlen északi népnek, mely nemrég vált ki a Svéd Birodalomból, és került az orosz cár fennhatósága alá. Ma már tudjuk, hogy a Kalevalának sorsdöntő szerepe lett a finn nép öntudatra ébredésében, nemzetté formálódásában, s közvetve függetlenségének kivívásában. Erre érzett rá Reguly is. Csodálta a népi ihletésű eposz szépségét, részleteket fordított belőle magyarra, és tervezte az egész mű lefordítását. Később, a nyelvrokon népek között járva is azokat a

szellemi kincseket kereste, melyek amellet, hogy bepillantást engednek a múltba, tartást adnak az embereknek, erősítik önbecsülésüket.

1844 novemberében Reguly már kelő tapasztalatot szerzett a folklór szövegek lejegyzésében is. Kidolgozott egy ábécét az addig írásbeliség nélküli manysi nyelvre, amit aztán alkalmazni tudott a hanti hősénekek leírásakor is. Korábban sem kímélte magát, a mostoha körülmények ellenére mindent feljegyzett: szent regéket a világ teremtéséről, istenidéző igéket és egyéni

énekeket, medveünnepi színjátékokat. Amikor pedig Berjozovban megismerkedett Maxim Nyikilovval, elkezdődhetett a folklórgyűjtő maraton. A 74 éves hanti férfi a Szigva folyó partjáról származott, hanti és manysi nyelven egyaránt jól beszélt. Ez volt Reguly szerencséje, így rögtön volt közös nyelvük. Ismeretségük első négy napján Maxim Nyikilov két hőséneket mondott Regulynak tollba, mintegy 3500 verssor terjedelemben. Néhány napos szünet után újra együtt dolgozott a két kivételes tehetségű ember,

s hat hét múlva, 1845. januárjára Reguly birtokában volt tizenkét hősének, két medveünnepi ének és egy manyisi nyelvű mese, összesen 17 102 sornyi szöveg.

Leletmentés Északon

Vajon mi készítette Regulyt arra, hogy minden mást félretéve megszállt munkával rója a sorokat? Hogy ne a nyelvtani paradigmák gyűjtésével és a szókincs feltérképezésével folytassa hanti nyelvi tanulmányait, hanem anélkül, hogy tökéletesen értené a szöveget, csak érezve annak poétikai szépségét, órákon, napokon keresztül megállás nélkül írja azt, amit adatközlője diktál?

Ugyanaz az érzése volt, mint azóta mindenkinek, aki az Ob-vidéken kapcsolatba kerül jó énekesekkel: hogy a huszonnegyedik órában járunk, s ha nem dokumentálunk most mindent, akkor ez a nemzedék magával viszi tudását a sírba, és nem lesz, aki feltámassza a hagyományokat. 1845. januárjában Reguly azt írta Szentpétervárra barátjának és támogatójának, Karl Ernst von Baer akadémikusnak, hogy az osztályok között igen megfoghatkoztak a jó énekesek. Csak a hetven éven felüli aggyastyánok emlékeznek a hagyományokra, a fiatalokat már nem érdekli az öregek tudása. Reguly tudomása szerint az északi területen a Szoszva folyón egy énekes volt, a Szigván kettő, s az Obon is csak kettő. Maxim Nyikilov egyike volt a két szigvai énekesnek, Hurumpaulban lakott. S valóban: amikor ötvennégy évvel később, 1898-ban Pápay József Nyugat-Szibériába ment, hogy megfejtse Reguly feljegyzéseit, a Szigván már nem talált hantikat.

A hősénekek világa

A huszonnegyedik óra érzése valószínűleg ott munkált Maxim Nyikilovban is. Ezért, ha másnak nem, ennek a nálánál fél évszázaddal fiatalabb idegennek adta tovább tudását, aki fokozatosan elnyerte a bizalmát. Talán azzal kezdődött a barátság, hogy Reguly nem oroszul szólt hozzá. A fiatal magyar egyébként legendásan jó kapcsolatteremtő volt, otthonosan mozgott a cári udvarban, akadémiai körökben és erdei kunyhókban egyaránt.

Az obi-ugor kultúrában a folklór alkotások három, egymástól világosan elkülöníthető korszakban játszódnak:

Berjuszov egy a hatalmas kiterjedésű járás adminisztratív központja volt, mely sokak számára a keserű száműzetés végállomását jelentette. A legismertebb közülük Alekszandr Danyilovics Menysikov (1673-1729), I. Péter cár kegyence volt, aki a berjuszovi templom melletti fenyőligetben alussza örök álmát.

(ILLUSZTRÁCIÓ: A BERJUSZOVI TEMPLOM 2009-BEN. FOTÓ: RUTTKAY-MIKLIÁN ESZTER)

az első a mitológiai kor, a világ teremtetésének, a növények és állatok megjelenésének ideje, amikor az istenek tevékenykednek; a második a hősök kora, amikor mitikus erővel bíró fejedelmek harcolnak, házasodnak, és később bálványszellemmé

válnak; a harmadik a ma élő emberek idősza, akiket – mivel anyaszülte őket – köldöke-vágott embereknek is hívnak. A korszakok esetenként összekeverednek, hiszen a hősök lehetnek isteni eredetűek, akiket Numi-Torem, Felső-Ég-Atya

A hantik és manyisik északi csoportjai között 1970-től 2002-ben bekövetkezett haláláig Schmidt Éva végzett folklórgyűjtéseket. Archivumában többek között hősénekek is találhatóak. Az általa feltárt anyag nagyban segít a Reguly-gyűjtés értelmezésében is.

(ILLUSZTRÁCIÓ: SCHMIDT ÉVA HANTI TEREPMUNKÁN 1992-BEN TEGIBEN. REGULY IS MEGFORDULT A FALUBAN 1844. DECEMBER ELEJÉN. FOTÓ: RUTTKAY-MIKLIÁN ESZTER)

Obfalu dalt
 1. Obfalu dalt
 2. Obfalu dalt
 3. Obfalu dalt
 4. Obfalu dalt
 5. Obfalu dalt
 6. Obfalu dalt
 7. Obfalu dalt
 8. Obfalu dalt
 9. Obfalu dalt
 10. Obfalu dalt
 11. Obfalu dalt
 12. Obfalu dalt
 13. Obfalu dalt
 14. Obfalu dalt
 15. Obfalu dalt
 16. Obfalu dalt
 17. Obfalu dalt
 18. Obfalu dalt
 19. Obfalu dalt
 20. Obfalu dalt

Obfalu dalt
 1. Obfalu dalt
 2. Obfalu dalt
 3. Obfalu dalt
 4. Obfalu dalt
 5. Obfalu dalt
 6. Obfalu dalt
 7. Obfalu dalt
 8. Obfalu dalt
 9. Obfalu dalt
 10. Obfalu dalt
 11. Obfalu dalt
 12. Obfalu dalt
 13. Obfalu dalt
 14. Obfalu dalt
 15. Obfalu dalt
 16. Obfalu dalt
 17. Obfalu dalt
 18. Obfalu dalt
 19. Obfalu dalt
 20. Obfalu dalt

Obfalu dalt
 1. Obfalu dalt
 2. Obfalu dalt
 3. Obfalu dalt
 4. Obfalu dalt
 5. Obfalu dalt
 6. Obfalu dalt
 7. Obfalu dalt
 8. Obfalu dalt
 9. Obfalu dalt
 10. Obfalu dalt
 11. Obfalu dalt
 12. Obfalu dalt
 13. Obfalu dalt
 14. Obfalu dalt
 15. Obfalu dalt
 16. Obfalu dalt
 17. Obfalu dalt
 18. Obfalu dalt
 19. Obfalu dalt
 20. Obfalu dalt

Obfalu Pápay fordítás

Obfalu Pápay átirat

Obfalu Reguly kézirat

bocsátott a földre az emberek védelmére, de lehetnek olyan vitéz harcosok is, akik haláluk után váltak védőszellemmé. A hőselemek szereplői fejedelmek. Földvárakban laknak, számos szolgájuk, népes hadseregük van. Íjjal, nyíllal, karddal harcolnak,

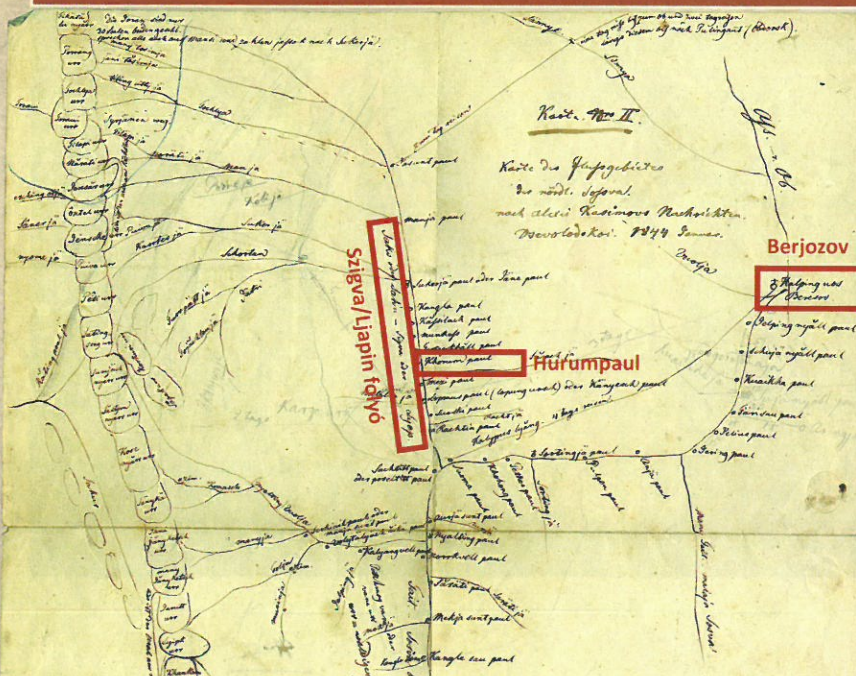
csónakon és lovon közlekednek, páncéllal védik testüket. A hadi cselekmény célja ritkábban valamilyen vérbosszú teljesítése, gyakrabban feleséghezérés. Exogám társadalmi szervezetben, ahol a közösségen belül nem szabad házasodni, nem ritka

a hadjárat útján szerzett nő. Ennek több előnye is van: egyrészt a távoli, ellenséges nép lánya biztosan nem rokon, másrészt a rablott nőért nem kell menyasszonydíjat fizetni.

A hőselemek első néhány száz sorában csak a helyszínt írja le az énekes, aztán következik a hős családi körülményeinek, előéletének leírása. Illusztrációként álljon itt néhány sor a Bálványfejedelem énekéből, Képes Géza fordításában (Napfélt és Éjfélt. Finnugor rokonaink népköltészet. Magyar Helikon, 1972).

„Hűz rén futta híres Ob hágoján,
 tíz rén futta halas Ob hágoján
 Arany Apám ígézte Daru-orr hegyes
 hegyfokon,
 Madár-orr magas hegyfokon itt élek.
 Fellegrajként úszik az idő,
 felleghadként fut az idő felettem”.
 A költői képekkel, hasonlatokkal gazdagon díszített sorok méltóságos hömpölygással jutnak el a valódi akcióig. A harci cselekmények leírása is igen szemléletes:
 „Emberek a falu szélén mint riadt halak cikáznak,
 mint rémült halak tátognak.
 Hét oszlopos városukat hét tűzoszlop-
 pá változtatom,
 hat oszlopos falvuk fölé hat eleven üsz-
 köt vetek.
 Nős ház szögletét nő nélkül hagyom,
 uras ház zeg-zugát úr nélkül hagyom.

A Szigva – másik nevén Ljapin – folyó lakossága több népcsoportból állt: nyenyecéből, manysikból és hantikból. Reguly első leveleiben „szigvai osztjások”-ként ír róluk, majd később mentegetőzve jegyzi meg, hogy amint alaposabban megismerte a lakosságot, nyilvánvalóvá vált, hogy nem osztjások, hanem vogulok (manysik); és őt is félrevezette eleinte a hivatalok által használt megnevezés. Manysi-hanti kétnyelvű éneke mellett manysi-nyenyec kétnyelvű adattözlő is voltak. (ILLUSZTRÁCIÓ: REGULY TÉRKÉPVÁZLATA BERJOZOVVAL ÉS A SZIGVA FOLYÓ VIDÉKEVEL. MTA KIK KÉZIRATTÁR ÉS RÉGI KÖNYVEK GYŰJTEMÉNYE)

Atyai fejvesztő bosszúmat ím, megál-
lottam,
nyaktörő, nyilvános bosszúmat ím, el-
végeztem”.

Elete végén a hős védőszellemmé
válík, a felső égbe távozik. Az itt
maradottak elkészítik a bálványát,
mely előtt bizonyos időközönként
áldozatot mutatnak be:

„Szorgalmatos sok szolgálom
arany tetőnyílású házba ültet engem,
parancsot leső sok apródom
ezüst tetőnyílású házba ültet engem.
Háncsból való, színezüsttel bélelt,
puha fészekben ülök,
kéregből készült, vert ezüsttel rakott,
meleg fészekben ülök.

(...)

Ínséges botosú fejedelemlhősök
fiúrtos fejüket lecsüggesztve állnak előttem,
szépséges subájú sok szeretett szolgálom
orcáját, szemét lesütve áll meg előttem”.

Csak csodálhatjuk Maxim Nyikilov
memóriáját, hogy ilyen hatalmas
mennyeiségű éneket fejben tudott tar-
tani. A szóbeliségben élő, hagyomá-
nyos kultúrájú obi-ugorok ezekben
az énekekben raktározták el életta-
pasztalatukat, történelmi és földrajzi
ismereteiket, ezt adták tovább a fiata-
labb nemzedékeknek.

Ha megvizsgáljuk a Nyikilovtól
származó hősénekek szüzséit, akkor
azt tapasztaljuk, hogy ez lefedi az
Ob és az Irtis egybefolyásától egé-
szén az Ob-torkolatig terjedő terü-
letet, valamint a mellékfolyók
(Szoszva, Szigva, Pelym, Nadym)
vidékét. Az idős énekes tehát, ha
nem is járt azokon a helyeken, me-
lyeknek bálványszellemeiről énekelt,
ismerte tágabb hazáját és népének
történelmét.

Az énekek, mesék, mondák nem-
csak a fizikai valóságot tükrözik,
hanem az obi-ugorok mitikus világ-
képét is. Észak, a Jeges-tenger vidé-
ke a Holtak birodalmának, az Alvi-
lágnak is határa. Nyikilov Regu-
lynak átadott repertoárjában a tizen-
két ének közül hét kapcsolódik az
Ob-torkolat vidékéhez. Északkal, a
gonosz erők uralta Alvilággal szem-
ben viszont ott van a derűs, napfé-
nyes dél, a Felső-Ob. Az obi-ugorok
elképzelései szerint ez az Irtis torko-
lata, az Élet forrásvidéke. Két fontos
istenségnek van itt kultikus helye:
Kaltes istenasszonynak, aki a szülő
nők védelmezője, és Torum isten

legkisebb fiának, a Világügyelő fér-
finak. Ez utóbbról Nyikilov két
éneket is énekelt Regulynak.

A Világügyelő férfi egyik legendá-
ja szerint anyja orosz asszony volt,
aki összeszúrta a levét az Ördögfe-
delemmel, ezért férje, Torum isten
letaszította az égből. A fiút nagy-
nénje, Kaltes istenasszony nevelte
föl, ezért gyakran Asszony-unokája,
Asszony-unokaöccse néven szerepel
ez a hős. Fehér lovon jár az égen,
onnan vigyáz az embervilágra.
Ezért ő az egyetlen lovon ábrázolt is-
tenség az obi-ugor pantheonban.

Maratonból váltófutás

Ha Reguly Antal gyűjtőmunkája
egy magányos hosszútávfutó teljesít-
ményéhez mérhető, a szövegek ki-
adása inkább hasonlít váltófutáshoz,
melynek során tudósok nemzedé-
kei adták egymásnak a stafétabo-
tot. Hazatérése után Reguly An-
tal egyéb hivatali elfoglaltsága
(az Egyetemi könyvtár „első őre”,
azaz igazgatója volt) és 1858-ban be-
következett korai halála miatt nem
tudta sajtó alá rendezni gyűjtését.
A manysi anyagot Hunfalvy Pállal
együtt kezdte feldolgozni, ennek
egy része később megjelent (*A vogul
föld és nép*, 1864). A többi manysi
nyelvű kéziratot Munkácsi Bernát
fejtette meg 1888. évi expedíciója
során, és ki is adta négy vaskos kö-
tetben (*Vogul népköltési gyűjtemény*,
1892–1921). A két utolsó kötet jegy-
zetanyagát és a szótárat viszont már
Kálmán Béla jelentette meg 1952–
1986 között. A hanti feljegyzéseket
Pápay József fejtette meg 1898-ban,
egy részét ki is adta (*Osztják népköl-
tési gyűjtemény*, 1905). Halála után az
ő munkáját folytatta Zsirai Miklós,
majd Fokos-Fuchs Dávid (*Osztják
hősénekek*, 1944–1965). Ezek a kiad-
ványok elsősorban tudományos célt
szolgáltak. A szélesebb közönséghez
a műfordítások juttatják el az obi-
ugor folklór gyöngyszemeit, me-
lyekből napjainkig folyamatosan je-
lennek meg újabb és újabb részletek.
Külön fejezetet érdemelne a Reguly
által gyűjtött énekek visszatérése
oda, ahonnan származnak, az obi-
ugorok közé. Ez is elkezdődött az
elmúlt évtizedekben, és remélhető-
leg folytatódik továbbra is.

CSEPREGI MÁRTA

Nyelv és Élet

Szerkeszti:
GRÉTSY LÁSZLÓ

Méter

Egy hetilapban olvasom, hogy a kö-
zépkorban (!) ki volt faragva a falba
valahol a hiteles mérték, pontosan egy
méter (!). Egyik nagy költőnk szerint
„dolgozni csak pontosan, szépen, /
ahogy a csillag megy az égen, úgy ér-
demes”. Igen, fontos a pontosság
mindenféle dolgainkban, így a mé-
résben is. Lássuk hát!

A 1799-ben – hol van már akkor a
középkor vége! – készült el az a fém-
ből készült rúd, amelyet ősméternek szo-
kás nevezni. Ez a Párizson átívelő dél-
kör hosszának negyvenmilliomod ré-
sze, ebben állapodtak meg a francia
nemzetgyűlésben még 1793-ban a ko-
rabeli kiváló tudósok előkészítő mun-
kálatai után. A platinából és iridiumból
ötvözött minta hosszúságmértékként
lassan elterjedt az európai műveltség-
ben. A konvent 16 márvány métert
is faragtatott, ezekből máig kettő
maradt fenn: az egyik Párizsban a
Luxemburg-kert bejáratánál, a má-
sik az Igazságügyi Palota épületén.
Hazánkba 1889-ben került az ősméter
etalonja a szabatos mérés alapjaként.
A méter magyar vonatkozásairól még
Finály Henrik érkezett a XIX. század-
ban, emléket máig leginkább latin-
magyar szótára (a „Finály”) őrzi.

Később, a XX. században a tudomá-
nyosság finomította a méter meghatá-
rozását, a kripton két energiaszintje kö-
zötti sugárzás 1 650 763,73-szorosa,
majd 1983-ban a fény által vákuumban
a másodperc 1/299 792 458-ad része
alatt megtett út hossza lett a méter
nemzetközi megállapodás szerint.
E meghatározásra az Amerikába
emigrált Bay Zoltán tette a javaslatot,
és ő végezte a fizikai méréseket is.
A méter nemzetközi szavunk. Eredete
a görög μέτρον 'mérték, hosszúság,
nagyág' jelentésű szó, amelyet annak
idején a francia ősméter kapcsán kezdtek
el használni, majd elterjedt mindenfelé.
Lehet és érdemes több mindent kő-
be vésni, a fönt említett hetilap zsur-
nalisztájának kitételeit aligha.

BÜKY LÁSZLÓ